

A történelem ismétli önmagát?

60 éves a *Pacem in terris* enciklika

KÉK EMERENCIA

Abstract

In 2023, Pope John XXIII's social encyclical *Pacem in Terris* (*Peace on Earth*) is sixty years old. This anniversary gives a great opportunity to re-read the document, especially in the present situation of the war going on in Ukraine. Its teaching on peace is based on mutual respect for human rights, cooperation between nations, and the negotiated resolution of conflicts in the light of the principles of truth, justice, love and freedom. In 1963, the Cuban Missile Crisis almost led to nuclear war, and today the war in Ukraine could escalate at any moment and lead to a similar situation. Just as sixty years ago, in our day too only mutual trust and mutually respectful negotiation can lead to the peace we all want. Peace is a common cause for all of us: not only Catholics, but all people of good will are invited to work for it in a joint effort.

Keywords: *encyclical Pacem in Terris, Pope John XXIII, Social Teaching of the Church, cold war, peace.*

Kulcsfogalmak: *Pacem in Terris enciklika, XXIII. János pápa, az egyház társadalmi tanítása, hidegháború, béke.*

BEVEZETÉS

Idén hatvan éve, hogy megjelent a *Pacem in terris* (*Békét a földön*) kezdetű társadalmi¹ enciklika.² Maga ez a tény esetleg csak az egyház társadalmi tanításával foglalkozó szakemberek vagy a téma iránt érdeklődők figyelmét keltené fel, és ennek eredményeként jelenne meg néhány, a kerek évforduló miatt született „kötelező” cikk vagy tanulmány, ha a jelen világpolitikai helyzet nem hasonlítana annyira Szent XXIII. János pápa utolsó enciklikájának keletkezési körülményeihez.

Mi sem teszi aktuálisabbá ma „az igazságban, az igazságosságban, a szeretetben és a szabadságban megvalósuló” békéről szóló körlevelet, mint a jelen világpolitikai helyzet. Mindennapjainkat súlyosan beárnyékolja, hogy szomszédunkban, Ukrajnában háború zajlik már egy éve, 2022. február 24-e óta.³ Naponta érkeznek hírek a harcokról és eredményeiről, a fegyverszállítmányokról, a háborúban harcoló csapatokról és a háttérországból, valamint –

¹ Jelen enciklika esetében megfelelőbb a „társadalmi” jelző használata a bevett és már megszokott „szociális” jelző helyett. Míg a „szociális” jelző inkább a peremre szorultak, a rászorulóknak (többször a szegények) irányába végzett erőfeszítéseket jellemzi, a „társadalmi” jelző jelentéstartománya ennél sokkal bővebb, vonatkozik a társadalomban zajló számos folyamatra. Az idegen nyelvekben mindkét jelzőre azonos szót használnak (pl. social [angol], Sozial [német], sociale [olasz]), de főként ezt a pápai körlevelet (címzettjei, témája miatt) észszerűbb a „társadalmi enciklika” névvel illetni. E megkülönböztetést Beran Ferenc teológus előadása alapján teszem meg, mely a PPKE Hittudományi Karán hangzott el a Teológiai Tanárok Konferenciáján (2015. január 28–30.). – A jezsuita Drew Christiansen tanulmánya alapján akár a „globális” jelzővel is illethetnénk az enciklikát, mivel ez a béke megvalósítását szorgalmazó dokumentum hívó és nem hívó emberekhez egyaránt szól, és egyik legfontosabb témaként tárgyalja az „egyetemes közjó” (PT 125) fogalmát. Vö. DREW CHRISTIANSEN: Commentary on *Pacem in terris* (Peace on Earth), in Kenneth R. Himes (ed.): *Modern Catholic Social Teaching. Commentaries and Interpretations*, Georgetown University Press, Washington, 2005, 232.; *55 éve tette közzé Pacem in terris kezdetű enciklikáját XXIII. János*, 2018. április 12. [online] <https://www.magyarokurir.hu/hirek/xxiii-janos-55-eve-tette-kozze-pacem-in-terris-kezdetu-enciklikajat> [2023. 03. 14.]

² XXIII. JÁNOS PÁPA: *Pacem in terris*, in Tomka Miklós – Góják János (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*, Szent István Társulat, Budapest, 1993, 161–195.

³ DAJKÓ FERENC DÁNIEL: *Egy éve tart a háború – térképeken mutatjuk 365 nap eseményeit* [online] <https://novekedes.hu/elemzesek/egy-eve-tart-a-haboru-terkepeken-mutatjuk-365-nap-esemenyeit> [2023. 03. 29.]

a híradások alapján⁴ kijelenthető, hogy – az egész világban a háború okozta borzalmaktól testileg-lelkileg és gazdaságilag szenvedő milliókról. Szinte kísérteties a hasonlóság napjaink eseményei és az enciklika keletkezésének történelmi háttere között: amint akkor is egy közbülső kis ország bevonásával fordult szembe egymással két nagyhatalom, ma ugyanaz a két nagyhatalom áll szemben egymással, szintén egy harmadik ország bevonásával. Mint XXIII. János pápasága idején, ma is sürgető és fontos a mielőbbi béke megteremtésére felhívni a figyelmet akkor, amikor a világ ismételten eljutott az atomháború küszöbére.⁵

E tanulmány célja nem csupán Szent XXIII. János pápa utolsó enciklikájának rövid ismertetése és legfontosabb tanításának áttekintése az évforduló alkalmából, hanem annak bemutatása, hogy a pápa személye és körlevele miként járult hozzá a világ békéjének megőrzéséhez a hidegháború legkényesebb időszakában.

I. A *PACEM IN TERRIS* ENCIKLIKA SZEREPE AZ EGYHÁZ TÁRSADALMI TANÍTÁSÁBAN

A katolikus társadalmi tanítás kibontásában általánosságban megfigyelhető, hogy a társadalmi-szociális kérdésekkel kapcsolatban írt, mérföldköveknek tekintett pápai körlevelek megjelenésének kerek (tízes) évfordulóján az enciklika által tárgyalt téma kerül ismét a középpontba, valamint minimum egy újabb szempontból való megközelítésre és kifejtésre. Két enciklika esetében született ilyen „emlékdokumentum-sor”: ezek XIII. Leó pápának a munka és a magántulajdon kérdéskörét kifejtő *Rerum novarum* kezdetű körlevele (1891), valamint VI. Pál pápa fejlődés témáját taglaló *Populorum progressio* kezdetű dokumentuma (1967).⁶

A *Pacem in terris* esetében már maga az évszám (1963) is elárulja, hogy nem illeszkedik egyik sorba sem. Egyrészt tehát nem a munkáskérdés megoldása vagy az egyes ember fejlődése és az emberiség közös fejlődése áll tanítása közép-

⁴ Csak néhány a híroldalak közül (a teljesség igénye nélkül): <https://www.bbc.com/news/world-60525350>, <https://www.aljazeera.com/tag/ukraine-russia-crisis/>, <https://24.hu/tag/orosz-ukran-haboru/>

⁵ Vö. *Így jutott a világ az atomháború szélére*, 2023. március 28. [online] <https://www.origo.hu/nagyvilag/20230327-hogyanjutottunk-az-atomhaboru-szelere.html> [2023. 03. 29.]

⁶ Vö. TOMKA MIKLÓS – GOJÁK JÁNOS (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*, Szent István Társulat, Budapest, 1993, 18–23.

pontjában, hanem egy, ha nem is teljesen új, de nagyon jelentős téma, a béke kérdése, másrészt világosan megmutatkozik az a gondviselő és tanítói szándék, mely szerint amikor a világtörténelemben egy lényeges ügy kerül előtérbe, vagy egy fontos, aggodalmat és félelmet gerjesztő esemény történik, az egyház mielőbb megoldási lehetőséget szeretne kínálni a világ vezetői és minden polgára számára.⁷

Noha az egyház folyamatosan kifejti és magyarázza tanítását, a katolikusok nagy része nem ismeri a pápai körlevelek tartalmát, azok olvasását a teológusokra, papokra „bízva”. Fontos szempont, hogy a hívő számára a hitben való elmélyüléshez, nagykorúvá váláshoz miért nélkülözhetetlen az egyház tanításának megismerése,⁸ azonban a tárgyalt *Pacem in terris* kapcsán talán még lényegesebb tudatosítani azt, hogy a krisztusi missziós parancsnak megfelelően a katolikus egyháznak egyrészt küldetése van minden ember – nem csak a katolikusok – felé (vö. Mt 28,19–20), másrészt a világban élve irányt kell mutatnia, és az evangélium fényében kell értelmeznie a társadalomban, a politikában, a gazdaságban történő eseményeket, különösen a békét veszélyeztető tevékenységeket.

A *Pacem in terris* (*Békét a földön*) kezdetű enciklika 1963. április 11-én, nagycsütörtökön jelent meg XXIII. János pápa nyolcadik, egyben utolsó pápai körleveléként. Társadalmi kérdéseket tárgyalva hivatalosan a *Rerum novarum* kezdetű enciklikával (XIII. Leó pápa, 1891) kezdődő, a katolikus társadalmi tanítást ismertető és bemutató ún. szociális-társadalmi enciklikasorba illeszkedik negyedik dokumentumként, azonban „kakukktójás” közöttük: míg a korábbi enciklikák mindegyike a munkáskérdésnek a megírásuk idején előkerülő legfontosabb problémáira igyekszik választ adni, addig a *Pacem in terris* egy addig konkrétan nem tárgyalt témára, a békére fókuszál.⁹ A következőkben megvizsgáljuk, hogy vajon miért volt nélkülözhetetlen alig két évvel az 1961-

⁷ Ha végignézzük a társadalmi-szociális enciklikák sorát, ebből a szempontból (mind megjelenési éve, mind különleges témája miatt egyszerre) Ferenc pápa *Laudato si'* kezdetű pápai körlevele (2015, természet- és környezetvédelem) a leginkább hasonlatos.

⁸ „Erkölcsei kötelessége mindenkinek egy olyan szintű hittantudás, hogy életkorának és életállapotának megfelelő keresztény életet élhessen.” – PAPP MIKLÓS: *A vallásosság erkölcsi értéke*, Teológiai Etika 1., L'Harmattan – Sapientia, Budapest, 2015, 494–495.

⁹ Vö. BERAN FERENC – LENHARDT VILMOS: *Az ember útja. Az Egyház társadalmi tanítása*, Szent István Társulat, Budapest, 2021. A *Pacem in terris* enciklikát megelőzi a *Rerum novarum* (1891), a *Quadragesimo anno* (1931), valamint a *Mater et magistra* (1961) kezdetű három pápai körlevél.

ben megjelent *Mater et magistra* kezdetű társadalmi enciklika megírása után egy újabb pápai körlevél.

2. A DOKUMENTUM MEGÍRÁSÁNAK OKA ÉS HÁTTERE

1962-re jelentősen átalakult a világ képe a két korábbi világháború lezajlása, az embertelen totalitárius rendszerek kiépülése, valamint az emberek millióit érő szenvedések és a legnagyobb egyházüldözés miatt.¹⁰ A II. világháborút követően Európa két részre szakadt, vasfüggöny választotta el „a földi társadalom értelmezésének és felépítésének kétféle modelljét”¹¹: az Amerikai Egyesült Államok érdekkörébe tartozó ún. kapitalista Nyugatot a Szovjetunió és csatlóssai alkotta keleti, szocialista bloktól. 1961 nyarától szögesdrótkerítés, 1962 márciusától pedig az e helyett felállított berlini fal – mely később Kelet és Nyugat háborús jelképévé vált – szakította szét Berlin városát, a német nemzetet és végeredményben magát a világot politikai és gazdasági ideológiák mentén. A két blokk közötti ellenségeskedés egyre komolyabbá vált, mígnem 1962 őszére a hidegháború elérte a tetőpontját.

1962 októberében, a II. Vatikáni Zsinat megnyitása (október 11.)¹² után nem sokkal (október 14-én)¹³ pár nap leforgása alatt világháborús helyzet alakult ki Kuba partjainál (kubai válság). A válság kialakulásában az első „lépés” az Amerika-barát Battista-kormány megbuktatása volt, melyre reagálva az Egyesült Államok gazdasági blokád alá vonta a szigetországot. Erre válaszként a Szovjetunió nukleáris töltetek befogadására alkalmas rakétákat telepített Kubába, mely háborús helyzet kialakulásához vezetett az USA és a Szovjetunió között. 13 nap riadókézsültség után XXIII. János pápa közbenjárására a két elnök, John F. Kennedy és Nyikita Hruscsov végül megegyezett. A pápa levelének hatására, melyben azt kéri, hogy őrizzék meg a békét és óvják meg a világot

¹⁰ II. JÁNOS PÁL PÁPA: Üzenet a béke 36. világnapjára. Békét a földön: egy állandó kihívás, 2., 2003. január 1. [online] <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=40> [2023. 03. 25.]

¹¹ Uo.

¹² Vö. DIÓS ISTVÁN (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, Szent István Kézikönyvek 2., Szent István Társulat, Budapest, 2000, 10.

¹³ Vö. TARJÁN M. TAMÁS: *A kubai rakétaválság kezdete* [online] <https://rubicon.hu/kalendarium/1962-oktober-14-a-kubai-raketavaalsag-kezdetek> [2023. 03. 27.]

a megjósolhatatlan következményekkel járó háborútól,¹⁴ a szovjet fél ígéretet tett arra, hogy nem telepít támadórakétákat Kubába.¹⁵ Noha a kubai válság megoldódott, az események rendkívül mély hatást tettek a pápára, aki néhány hónappal később megjelentette utolsó, prófétai enciklikáját.¹⁶

A megírás körülményeit vizsgálva fontos megemlíteni még egy tényt. János pápa két héttel a kubai krízis után, 1962. november 16-án találkozott orvosával, akik közölték vele, hogy daganatos beteg és egy éven belül meg fog halni. Belgyógyászainak már ekkor utalt arra, hogy szeretné papírra vetni a békéről szóló gondolatait.¹⁷ Június 3-án bekövetkezett halála előtt több mint egy héttel bevallotta bizalmasainak, hogy pápaként minden emberért felelősnek érzi magát, nem csak a katolikusokat szolgálja, feladata minden emberi személy jogainak védelme.¹⁸ Vélhetően ez a kijelentése is magyarázza azt a tényt, hogy „sokan spirituális végrendeletének tekintik a dokumentumot, amelyet az Egyháznak és minden jószándékú embernek szánt.”¹⁹ Látható tehát, hogy az egyháziakon és a keresztényeken kívül nemcsak amiatt címzettje János pápa utolsó enciklikájának minden jóakarátú ember, mert a pápa az egész emberiség közös kincsét, a békét tette meg írása központi témájának, hanem amiatt is, mert ő maga lekipásztori küldetését egyetemesnek, minden emberhez szólónak tekintette.²⁰

¹⁴ Vö. TONY MAGLIANO: *Reflection: Pope John XXIII's prophetic „Peace on Earth” turns 50*, Bread for the Journey, Catholic Social Teaching, Reflection, April 16, 2013 [online] <https://paxchristiusa.org/2013/04/16/reflection-pope-john-xxiis-prophetic-peace-on-earth-turns-50/> [2023. 02. 22.]

¹⁵ Vö. DREW CHRISTIANSEN: Commentary on *Pacem in terris* (Peace on Earth), i. m., 218., 221.; II. JÁNOS PÁL PÁPA: Üzenet a béke 36. világnapjára, 2.; BERAN FERENC – LENHARDT VILMOS: *Az ember útja. Az Egyház társadalmi tanítása*, i. m., 262.

¹⁶ Vö. BERAN FERENC – LENHARDT VILMOS: *Az ember útja. Az Egyház társadalmi tanítása*, i. m., 262.; TONY MAGLIANO: *Reflection: Pope John XXIII's prophetic „Peace on Earth” turns 50*, i. m.; NAGY FERENC: *II. János Pál: Pacem in terris: Maradandó elkötelezettség* [online] <http://www.tavlatok.hu/5902roma.htm> [2023. 02. 22.]

¹⁷ DREW CHRISTIANSEN: Commentary on *Pacem in terris* (Peace on Earth), i. m., 221.

¹⁸ Vö. uo. 218.

¹⁹ *55 éve tette közzé Pacem in terris kezdetű enciklikáját XXIII. János*, i. m.

²⁰ Vö. ROGER TESTVÉR: XXIII. János pápa és Taizé, 2000. november 26. *Új Ember* 56 (2000/48) 2731. [online] <https://archiv.katolikus.hu/ujember/Archivum/001126/0702.html> [2023. 03. 31.]; ROLAND MINNERATH: *Pacem in Terris. Quid novi?, in The Global Quest for Tranquillitas Ordinis. Pacem in Terris, Fifty Years Later*, Pontifical Academy of Social Sciences, Acta 18, 2013 [online] www.pass.va/content/dam/scienzesociali/pdf/acta18/acta18-minnerath.pdf [2023. 02. 22.]

1963. április 9-én, nagykedden írta alá a pápa történelmi jelentőségű enciklikáját, melyet nagycsütörtöki (április 11-i) keltezéssel láttak el. Talán nem véletlen volt az időpont megválasztása: az a Jézus Krisztus az üdvösség, a bűnből való szabadulás és a valódi béke forrása, akinek a minden emberért való szenvedése, halála és feltámadása áll a húsvéti szent misztérium középpontjában.²¹

3. A *PACEM IN TERRIS* FELÉPÍTÉSE ÉS TÉMÁI

Az enciklika a Bevezetésen kívül öt részben fejt ki tanítását²² összesen 173 cikkelyben. A Bevezetéshez tartozó első pontjaiban (PT 1–7) található annak megfogalmazása, hogy mi a jogalapja annak, hogy az egyház a világ rendjéről (természettörvény) és az emberi szívekbe írt erkölcsi rendről (a szeretet rendje) nyilatkozik. Ez nem más, mint hogy „az Istentől alapított rend szent megtartása” az alapja a földi béke megteremtésének és megszilárdításának (1).²³

Az első rész (*Az emberek közötti rend*, 8–45) tárgyalja az „egyetemes és sértetlen” emberi jogokat és kötelességeket, melyeket a természetes erkölcsi törvényre hivatkozva fogalmaz meg.

A második rész (*Az egyének és a közhatalom viszonya*, 46–79) a politikai hatalom és tekintély isteni eredetét kutatja, megfogalmazza a közjó lényegét, valamint megállapítja, hogy a közhatalom (a kormányok) feladata a közjó támogatása, különösen az emberi jogok védelme és a kötelességek megtételének

²¹ Vö. NAGY FERENC: *II. János Pál: Pacem in terris: Maradandó elkötelezettség*, i. m.

²² Maga a dokumentum a Bevezetést is számozza, így összesen hat fejezetet tartalmaz. A tanulmányban nem sorolom a Bevezetést a fejezetek közé Drew Christiansen kommentárjához hasonlóan.

²³ Charles E. Curran 2004-es tanulmányában megjegyzi, hogy véleménye szerint a PT bevezető soraiból meg lehetne írni egy paródiát, mivel hiába hangsúlyozza a pápa, hogy a Teremtő a világ rendjét az ember szívébe ültette, és általa megvalósítható a békés együttélés, sajnálatos tapasztalat, hogy létezik az emberi szívben az a rendezetlenség is, mely miatt az emberek nem férnek meg egymással, a nemzetek között ellenségeskedés, egyenlőtlenség és állandó feszültség van, és nehéz békében és igazságban együtt élni az államoknak. Maurizio Roy kardinális, az Igazság és Béke Pápai Tanácsának elnöke 1973-ban, a PT tizedik évfordulója alkalmából élesebben fogalmaz: a PT megjelenése óta eltelt évtized erőszakos cselekményei miatt ki lehetne egy *Bellum in Terris* (*Háborút a földön*) című fejezettel egészíteni János pápa enciklikáját. – CHARLES E. CURRAN: *The Teaching and Methodology of Pacem in Terris*, *Journal of the Catholic Social Thought* 1 (2004/1) 32.; vö. DREW CHRISTIANSEN: *Commentary on Pacem in terris* (Peace on Earth), i. m., 225–226.

elősegítése. Az emberi méltóság sajátága, hogy az emberek részt vehetnek az államuk törvényei szerinti módon az állam életében és igazgatásában.

A harmadik rész (*Az államközi kapcsolatok*, 80–129) az államok közötti kapcsolatokat vizsgálja meg az igazság, az igazságosság, a szeretet és a szabadság alapján, valamint a kisebbségekkel és a politikai menekültekkel való bánásmód szabályait kifejtve. A 109–119. pontok követelik a fegyverkezési verseny végét, figyelmeztetnek a fegyverzetcsökkentés szükségességére, különösen az atomfegyverek tiltására, valamint tartalmazzák János pápa mint „az egész emberiség leghöbbsen óhajtott vágyának képviselője” őszinte könyörgését is, melyben arra kéri a világ vezetőit, hogy „semmi gondot, semmi fáradságot ne sajnáljanak, míg az emberi tevékenységek folyása meg nem egyezik az emberi ésszel és méltósággal” (PT 117). A pápa felhívja a figyelmet arra, hogy az államoknak kölcsönös viszonyaikat „a szabadság szabályai szerint kell rendezni” (PT 120), a másik jogtalan elnyomása vagy a tevékenységeibe való jogtalan beavatkozás nem megengedett.

A negyedik rész (*Az emberi kapcsolatok és a politikai közösség*, 130–145) a személyeknek és a politikai közösségeknek a világ közösségével való kapcsolatát tárgyalja. Vázolja a népek és a nemzetek kölcsönös egymásrautaltságát, megállapítja, hogy szükség van a politikai hatalom egy olyan új szintjére, mely nemzetek fölötti nyilvános tekintéllyel rendelkezik és az egyetemes közjával kapcsolatos problémákkal foglalkozik, és támogatja az Egyesült Nemzetek Szervezetét és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát.

Az enciklika ötödik, egyben utolsó része (*Lelkipásztori megfontolások*, 146–173) buzdítja a katolikus híveket, hogy „buzgón vegyenek részt az állam ügyében, és járuljanak hozzá az egész emberiség javához” (PT 146), melyhez szükséges a jóakaraton kívül a kellő szakmai hozzáértés is. Megengedi, sőt bátorít arra, hogy a katolikusok együttműködhessenek a többi kereszténnyel és a nem hívőkkel is társadalmi (szociális, egészségügyi, kulturális) és gazdasági ügyekben. A körlevél zárásként kiemeli a béke feltételeit, majd a Béke Fejedelméhez intézett imával zárul.

Sajátossága és újdonsága a körlevélnek, hogy három olyan betoldást tartalmaz, mely pozitívan értékeli a korabeli társadalmi háttér fontos, az adott fejezet témájához szorosan kapcsolódó jelenségeit. Az első ilyen szakasz a „Korunk jelei” címet viselő rész (PT 39–45), melyben a munkások jogai, a nők emancipációja, valamint az újonnan megalakult államok függetlensége kerül említésre. A 75–79. pontokban található „Az idők jelei” alcím alatt a második elemzés, mely témája az írott alkotmányok és a nép politikai részvételének fontossága. A harmadik betoldás „Az idők jelei” alcímmel olvasható a 126–129.

pontokban. Ez kijelenti, hogy a háború nem alkalmas a megsértett jogok jóvátételére, a konfliktusokat tárgyalások által kell megoldani.²⁴

4. AZ ENCIKLIKA MEGSZÖVEGEZÉSE

Mint fentebb említésre került, a pápa már orvosainak utalt arra, hogy szeretne a békéről egy összegző művet írni. Saját, főként szentírási és patrisztikus forrásokon alapuló ötleteit, gondolatait leírta, majd összeállt egy szerkesztőbizottság, melynek vezetője az a Pietro Pavan erkölcsoteológus lett, aki közreműködött a pápa *Mater et magistra* kezdetű enciklikájában (1961).

Pavan bíboros volt az, aki az előző két évtized során „lefektette a szabadság, a demokrácia és az emberi jogok elfogadásának teológiai alapját”²⁵ Olaszországban, védve azokat a fasiszta és a konzervatív keresztények véleményével szemben. Benne találta meg János pápa azt az embert, aki vele együtt hitt az emberek teremtett jóságában, észre tudta venni az idők jeleit és a béke felé vezető utat. Amint írta: „Az óceán vízcseppekből áll. És minden tett, bármilyen egyszerű is, ha jó, a békét mozdítja elő.”²⁶

A szerkesztés folyamata során a legélesebb vita a katolikusok közéleti szerepéről folyt. „Nem mindenki volt annyira meggyőződve az emberi szabadság fontosságáról még a politikai fórumokon sem, mint Pavan vagy János pápa.”²⁷ Leginkább amiatt aggódtak a vatikáni tanácsadók, hogy engedjék-e a katolikus hívőknek a gyakorlatban a közös ügyintézését a szocialistákkal és a kommunistákkal, hiszen ez a politikai magatartás látszólag különbözött az előd, XII. Pius pápa antikommunizmusától. Végül maga XXIII. János pápa oldotta fel ezt a kényes helyzetet, megfogalmazva a különbséget a személy – aki „nem szűnik meg ember lenni, sohasem veszíti el személyi méltóságát” – és a filozófiák között (PT 158). Megerősítette: a szembenálló ideológiák is hordozhatnak egyetemes értékeket.²⁸

²⁴ Vö. XXIII. JÁNOS PÁPA: *Pacem in terris*, i. m.; BERAN FERENC – LENHARDT VILMOS: *Az ember útja. Az Egyház társadalmi tanítása*, i. m., 262–266.; DREW CHRISTIANSEN: *Commentary on Pacem in terris (Peace on Earth)*, i. m., 217–218.

²⁵ Uo. 222.

²⁶ FRANCO BIFFI: *Prophet of Our Time: The Social Thought of Cardinal Pietro Pavan*, New City, New Rochelle, 1992, 61., vö. DREW CHRISTIANSEN: *Commentary on Pacem in terris (Peace on Earth)*, i. m., 222.

²⁷ Uo. 222.

²⁸ Vö. uo.

5. AZ ENCIKLIKA LEGFONTOSABB GONDOLATAI

Noha a pápai körlevél szinte minden mondatát ki lehetne emelni, a következőkben azokat tárgyaljuk röviden, amelyek miatt különleges hely illeti meg az egyház társadalmi tanításában: az emberi jogok és kötelességek katolikus értelmezését, az egyetemes közjóról szóló tanítást, a nem keresztényekkel való együttműködés javaslatát, a fegyverkezés leállításának kérdését, valamint a béke feltételeit.

„Az emberi jogokat mint a politikai élet alapköveit kihangsúlyozva a PT alapjává vált a felvilágosodással és a politikai liberalizmussal való kiengesztelődésnek.”²⁹ A körlevelet tehát méltán illetik az emberi jogok egyházi Magna Chartája³⁰ névvel, hiszen talán legnagyobb jelentősége abban áll, hogy a természetes erkölcsi törvényt alapul véve a katolikus egyház részéről elsőként fogalmazza meg az alapvető emberi jogokat, melyek megvédésén és elősegítésén keresztül vezet az út a békéhez.³¹ A megosztott világhoz szóló enciklika felsorolja ezeket: jog az élethez és a megfelelő életkörülményekhez, a becsülethez és a véleménynyilvánításhoz, a tudáshoz és a képzéshez, a vallásgyakorláshoz, az életállapot megválasztáshoz, a munkavállaláshoz, a gazdasági tevékenységhez, a tulajdonhoz, a békés célú társaságok alapításához, a szabad költözéshez és szükség esetén a kivándorláshoz, valamint idetartozik még az aktív és passzív választójog, továbbá a jogszolgáltatás biztonságának biztosítása (vö. PT 11–27).

Fontos megállapítása a körlevélnek, hogy a jogokkal kötelességek is együtt járnak: „más jogainak tiszteletben tartása, becsületes élet, az igazság kutatása, az igazságos törvények megtartása”.³² A szerkesztők számára nem volt kérdés, hogy a jogokat megerősítik az azokkal összhangban levő kötelességek sorával, ezek összetartozásának elméletét részletesen ki is fejti a dokumentum (PT 28–37). A katolikus gondolkodás mindig is vallotta a jogok és kötelességek

²⁹ DREW CHRISTIANSEN: *Commentary on Pacem in terris* (Peace on Earth), i. m., 226.

³⁰ Vö. KARDINAL REINHARD MARX: *Europe – a Contribution to a Better World* (J. Monnet). Perspectives in the Spirit of *Pacem in Terris*, in *The Global Quest for Tranquillitas Ordinis. Pacem in Terris, Fifty Years Later*, Pontifical Academy of Social Sciences, Acta 18, 2013 [online] www.pass.va/content/dam/scienzesociali/pdf/acta18/acta18-marx.pdf [2023. 02. 22.]

³¹ Vö. Nagy Ferenc: *II. János Pál: Pacem in terris: Maradandó elkötelezettség*, i. m.; BERAN FERENC – LENHARDT VILMOS: *Az ember útja. Az Egyház társadalmi tanítása*, i. m., 264.

³² Uo. 264–265.

közötti egyensúlyt, mely értelmezés nemcsak az enciklika megírásának idején, de napjainkban is különbözik a jogok önkényes, ma elterjedt értelmezésétől.³³

A közjó a legfőbb alapelve a hagyományos katolikus társadalom- és politikaelméletnek és így a modern katolikus társadalmi tanításnak is. XXIII. János pápa 1961-es *Mater et magistra* kezdetű szociális enciklikájában ezt így határozta meg: „magában foglalja a társadalmi élet azon feltételeinek összességét, melyek révén az egyének teljesebben és akadálytalanabban képesek tökéletesedésük felé haladni” (MM 65). A *Pacem in terris*-ben János pápa a közjó egy, a *Mater et magistra* közjődefiníciójával kiválóan összeegyeztethető másik értelmezését adja, azaz az emberi jogok megvalósítását, melynek alapja az azzal való bánásmód: „a nyilvános és általános tekintélynek a legfőbb kötelessége, hogy az emberi személy jogait elismerje, köteles tiszteletben tartsa, sértetlenül megőrizze, valóban gyarapítsa” (PT 139).³⁴ A közjó fenntartása a kormányok kötelessége, mi több, tekintélyként különleges felelősségük, hogy kiemelten gondot viseljenek azokra, akik saját jogaikat kevésbé tudják érvényesíteni (PT 56). Az enciklika szerint az egyenlőtlenség elterjedése beszenyyezi a jogok megvalósulását és védelmét, ezért „a kormány feladatainak egyike az, hogy elősegítse a viszonylagos egyenlőséget a társadalomban, mint biztosító eszközét annak, hogy az emberi jogokat valóban tiszteljék és élvezzék”.³⁵

A pápa minden embert arra buzdít, hogy vegyen részt a közéletben, az állam ügyeiben, és fáradozzon munkájával az emberiségért és saját országa jólétéért. Szükséges, hogy a keresztény hit fényét és a szeretetet követve, megfelelő szakmai háttérrel az intézmények is az emberek segítségére legyenek, ne pedig akadályokat gördítsenek állampolgáraik elé. Minden ügy intézése a törvényeket megtartva, az erkölcsnek megfelelő módon, Isten gondviselő terveinek és parancsainak engedelmeskedve történjék, „szükséges, hogy [ti. az emberi és civilizációs élet] az igazságra támaszkodjék, az igazságosság szabályozza, erejét az emberek egymás iránti kölcsönös szeretetétől kapja, a szabadság” (PT 149). Ne hiányozzon a keresztény kezdeményezés és ihlet sem a közintézményekből, a keresztény hívek minden tettét a vallásos hit, annak fénye és a szeretet alapozza meg, a társadalmi életet pedig az igazság törvényeinek megfelelően kell élni. Kötelezettségük teljes tudatában és a szeretettől hajtva a katolikus emberek legyenek nyitottak a nem keresztényekkel való együttműködésre, együttesen

³³ Vö. DREW CHRISTIANSEN: Commentary on *Pacem in terris* (Peace on Earth), i. m., 227.

³⁴ Vö. uo.

³⁵ Vö. uo. 228.

keressék a valódi jót gazdasági és szociális kérdések kapcsán, illetve kulturális és közgazgatási területen (vö. PT 155 k., 164).³⁶

A béke elősegítése és a hidegháború végének sürgetése kapcsán a mielőbbi leszerelés kulcskérdés. Az enciklika 109–119. cikkelyei bemutatják azt az állandó félelmet és aggodalmat, ami jelen volt a világban: mindkét nagyhatalom védelmi stratégiája a „kölcsonösen elpusztítás” volt.³⁷ Az enciklika felsorolja a békéhez vezető első lépések teendőit: be kell fejezni a fegyverkezési versenyt, egyenlő mértékben és önként csökkenteni kell a fegyverkészletet, be kell tiltani az atomfegyvereket és kölcsönös és eredményes ellenőrzés keretében kell végrehajtani a leszerelési programot (vö. PT 112). A 127. cikkely, melyben a pápa kijelenti, hogy az atomenergia korában a háború nem alkalmas jóvá tenni a megsértett jogot, különleges fontosságú: ez az a konkrét hely, „ahol a katolikus tanítás elmozdul a jogos háborúhoz való korlátlan ragaszkodástól a konfliktusok erőszakmentes megoldásának támogatása felé.”³⁸ A nemzetközi tényezőket mielőbb át kell alakítani, a béke megteremtésének belső meggyőződésből kell erednie: „nem az egyenlő felfegyverkezésben, hanem csakis a kölcsönös bizalomban lehet a népek közt a békét megszilárdítani” (PT 113).³⁹

János pápa Krisztus helytartójaként ünnepélyesen kéri, hogy mindenki, különösen „azok, aki az államokat kormányozzák, semmi gondot, semmi fáradtságot ne sajnáljanak, míg az emberi tevékenységek folyása meg nem egyezik az emberi ésszel és méltósággal” (PT 117). Különösen óhajtja a különbségek békés elsimítását, őszinteséget kér a tárgyalásokban és hűséget a megállapodásokban. Tanítása lényege az emberi természetbe vetett bizalma: a „közös természet főbb kötelezettségeiben az áll, hogy az egyes emberek és népek magatartása a szeretetnek engedelmeskedik, nem a félelemnek; mert elsősorban a szeretet feladata, hogy az egyes embereket az őszinte, a dolgok s a lelkek sokformájú kapcsolatára vezesse, ahonnét annyi jó áradhat rájuk” (PT 129).⁴⁰

³⁶ BERAN FERENC – LENHARDT VILMOS: *Az ember útja. Az Egyház társadalmi tanítása*, i. m., 266.

³⁷ Vö. DREW CHRISTIANSEN: *Commentary on Pacem in terris (Peace on Earth)*, i. m., 230–231.

³⁸ Vö. uo. 231.

³⁹ Vö. AZ IGAZSÁGOSSÁG ÉS A BÉKE PÁPAI TANÁCSA: *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*, Szent István Kézikönyvek 12., Szent István Társulat, Budapest, 2007, 498–499. (ford. Horváth Pál és Dér Katalin)

⁴⁰ A jezsuita Christiansen szerint „János pápának a Monsignor Pavan által írt első »hideg« tervezetre idézett reakcióját tekintve valóban lehetséges, hogy János maga volt felelős azoknak a szövegrészeknek betoldásáért a dokumentum teljes szövegébe, amelyek szerepet tulajdo-

A békének három fontos feltétele van: a legelső az egyes ember lelkében levő béke, ezt követi másodikként a négy feltétel – igazság, igazságosság, szeretet, szabadság (PT 80) – érvényesülése a nemzetközi kapcsolatokban (vö. PT 167), a harmadik pedig az, hogy a munka mellett a Béke Fejedelmét, Jézus Krisztust kell kérni hő imában. Ő azért jött, hogy békét hozzon az embereknek: tisztítsa meg az emberek lelkét mindentől, ami a békét beszennyezhetné, „mindenkit alakítson át az igazság, az igazságosság és a testvéri szeretet tanúivá” (PT 171), a népek vezetőinek értelmét világosítsa meg és erősítse meg a kölcsönös szeretet kötelekeit az emberek között.⁴¹

BEFEJEZÉS

Talán kortársai és a ma élő katolikusok és nem hívők véleménye szerint Szent XXIII. János pápa naiv volt, amikor szinte gyermeki bizalommal hitt abban, hogy a békéről írt szavai meghallgatásra találhatnak, és elindul a világ a megbékélés és a leszerelés útján. „Historia est magistra vitae” – tartja a közmondás, azonban napjaink eseményei ennek ellentétét igazolják: az emberek nem tanulnak a történetekből, újra és újra győzedelmeskedik az önzés, a „nekem van igazam” és a „nekem jár” elve, a másikon való uralkodás igénye. Ki gondolta, hogy 2022-re a világ ismét eljut az atomháború küszöbére?

II. János Pál pápa 1987-ben rámutatott *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikájában:⁴² a fejlődést gátló „bűnös struktúrák” léte valóság, ezek mélyén mindig személyes bűnök láncolata található, „a profit utáni kizárólagos vágy, illetve a hatalomvágy”.⁴³ Csak erkölcsi döntésekkel lehet ezeket a bűnös folyamatokat elhárítani, őszinte megtérésre és igazi szolidaritásra van szükség, ami

nítanak a szeretetnek a politikai életben.” – DREW CHRISTIANSEN: Commentary on *Pacem in terris* (Peace on Earth), i. m., 231.

⁴¹ Vö. BERAN FERENC – LENHARDT VILMOS: *Az ember útja. Az Egyház társadalmi tanítása*, i. m., 266.

⁴² II. JÁNOS PÁL PÁPA: *Sollicitudo rei socialis*, in Tomka Miklós – Goják János (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása*, i. m., 487–530.

⁴³ BERAN FERENC – LENHARDT VILMOS: *Az ember útja. Az Egyház társadalmi tanítása*, i. m., 283.

„eltökélt akarat és állandó gondoskodás a közjóért” (SRS 38), így a béke nem más, mint „a népek szolidaritásának gyümölcse” (SRS 39).⁴⁴

A béke sokkal több a fegyverszünetnél: a szeretet, a jóakarat, a másik ember és a másik nemzet jogainak elismerése és tiszteletben tartása, fejlődésének, haladásának és boldogulásának akarása és támogatása lehet csak az alapja a világ nemzetei békés együttélésének. János pápa enciklikája sosem volt még aktuálisabb – érdemes volna minél több katolikusnak és nem hívőnek is kézbe vennie és elgondolkodnia a szent pápa őszinte és reményteljes szavain.

⁴⁴ Vö. CHARLES E. CURRAN et al.: Commentary on *Sollicitudo rei socialis* (On Social Concern), in Kenneth R. Himes (ed.): *Modern Catholic Social Teaching. Commentaries and Interpretations*, i. m. 427–427.